

VỀ VÙNG VĂN HOÁ LUY LÂU

HỒI CỔ VÀ MẤY SUY NGHĨ TẢN MẠN

NGUYỄN HỮU TOÀN*

1 - Luy lâu là tên gọi một toà thành cổ - thành Luy Lâu nơi đặt lỵ sở của chính quyền đô hộ nhà Hán trên đất nước ta vào buổi đầu Công nguyên, nay thuộc xã Thanh Khương, huyện Thuận Thành, tỉnh Bắc Ninh. Luy Lâu cũng là tên một huyện - huyện Luy Lâu thời thuộc Hán và các đế chế Trung Hoa trong nhiều thế kỷ dưới thời Bắc thuộc. Luy Lâu cũng còn là một vùng văn hoá cổ, trung tâm của vùng văn hoá này cơ bản là vùng đất thuộc huyện Thuận Thành ngày nay.

2- Chẳng hiểu duyên gì đã khiến tôi "gần bó" với vùng đất này hơn 20 năm qua? Do quê tôi ở đó - hiển nhiên rồi. Nhưng có lẽ, điều hấp dẫn hơn cả là những vấn đề lịch sử, văn hoá đặc biệt của vùng đất này. Chúng tôi đã trở đi trở lại Luy Lâu nhiều lần để khảo sát, nghiên cứu. Điều đến nay vẫn gây xúc động mạnh trong tôi mỗi dịp hồi cổ, là, chính những người dân Thuận Thành ngày ấy, bây giờ thì người

còn, người mất, đã trực tiếp gợi ý, chỉ dẫn cho tôi những hiểu biết mới mẻ về vùng đất này. Đây là cụ Thao cùng mấy cụ ông bán hàng nước ở bến Hồ, đã dắt tôi tới tận di chỉ cư trú cổ đang bị trơ ra bên vách sông Đuống, tại địa điểm Kè Đá (thuộc xóm Bãi, xã Song Hồ, nay là thị trấn Hồ). Tiếp đó, là trưởng họ Đỗ ở làng Lạc Thổ đã dịch cho tôi hiểu cuốn gia phả của dòng họ, nhờ đó, tôi được biết cụ tổ đời thứ tư của dòng họ này (cách ngày nay đã 200 năm có lẽ) đã từng tổ chức bắc cầu tre qua sông Đuống. Đó là những chỉ dẫn có ý nghĩa tiên quyết khiến tôi nảy sinh nghĩ suy rằng, dòng Đuống cổ xưa chắc chắn không giống như hiện tại. Rồi biết bao người dân đang sinh sống bên đôi bờ sông Dâu cổ đã cung cấp cho tôi âm áp những tư liệu quý báu về một dòng sông Dâu đã bị bồi đắp trên thực địa và chưa được các nhà nghiên cứu dò tìm. Đây cũng là cụ Bút - cụ Tử ở đến Lũng khi đó, đã chỉ bảo rồi cùng tôi vạch rào tre, phát dứa dại, để đo đạc kích thước thành cổ Luy Lâu, để khẳng định với tôi: Cái

* CỤC DI SẢN VĂN HÓA

ông học giả người Pháp có tên Madrolle, vì quá tin những tài liệu do viên công sứ Bắc Ninh là H. Wantnobeat cung cấp, nên đã viết quá sai về quy mô và cấu trúc của toà thành, khiến bao người sau này cứ theo cái sai ấy, mà tiếp tục viết sai đi nhiều hơn về di tích này...

Nhờ những chỉ dẫn, giúp đỡ ấy, tôi đã tiến hành khảo sát, nghiên cứu và đề xuất được một số ý kiến mới về vùng Luy Lâu, đại để:

- Sông Dâu, chứ không phải sông Đuống, là nét cảnh quan căn bản của vùng Dâu - Luy Lâu thời cổ. Theo đấy, một hệ thống giao thông thủy bộ quan trọng đã hình thành, mà ngoài sông Dâu, là những con đường cổ, sau trở thành những *đường chính sứ* (đường cái quan), đường 181, đường 182 (mà Madrolle nói rằng dân gian quen gọi là *đường của những kẻ xâm lăng*), giúp Luy Lâu có thể mở rộng giao lưu với

các vùng miền khác, trở thành một trung tâm đô hội:

- Thành Luy Lâu bao gồm 2 vòng thành - *Thành nội và Thành ngoại: Thành nội thì trước đó chưa được phát hiện, còn thành ngoại thì được giới thiệu sai hoàn toàn về quy mô* (đo dấu tích còn khá rõ khi đó, thành ngoại dài khoảng 600m, rộng khoảng 300m, không phải là chiều dài chừng 300m, chiều rộng chừng hơn 100m, như các tài liệu trước đó vẫn công bố⁽¹⁾).

- Luy Lâu trước thời thuộc Hán đã là một trung tâm văn hoá Việt khá lớn, đặc sắc và đa dạng. Trong nhiều thế kỷ thuộc thời kỳ "Bắc thuộc", Luy Lâu không chỉ là nơi đặt lỵ sở của chính quyền đô hộ phương Bắc, mà còn là một trung tâm kinh tế, văn hoá quan trọng của đất nước.

Điều đáng phấn khởi, là những ý kiến có tính chất phát hiện trên đây, cho đến nay, vẫn ngày càng thể hiện tính đúng đắn của nó và luôn được tiếp nhận những bổ sung, không chỉ của riêng tôi, mà cả của rất nhiều nhà nghiên cứu, nên ngày thêm tỏ tường. Cũng vì thế, nhân dịp trở lại vấn đề vùng văn hoá Luy Lâu, trước hết tôi xin trình bày (hơi dài dòng) những hồi cố của mình là để, một lần nữa, công bố và khẳng định công lao to lớn của những người dân Thuận Thành đã đầy nhiệt tình và thảo tâm cung cấp, gợi ý cho chúng tôi những hiểu biết quý báu về vùng đất này.

3- Bây giờ, thiết nghĩ việc miêu tả và phân tích đầy đủ, chi tiết về vùng văn hoá Luy Lâu không thể trình bày trong khuôn khổ một bài viết nhỏ,

Thạch Quang, linh hồn Tú Pháp - Ảnh: Khánh Duyên

nên tôi xin chỉ nhắc lại và nhấn mạnh một số vấn đề, theo tôi, cần được lưu ý để có thể có những ứng xử tốt hơn, đúng đắn hơn, với vùng văn hoá đặc biệt này.

Thứ nhất, cần khẳng định vùng văn hoá Luy Lâu là một mẫu điển hình về sức sống mãnh liệt của văn hoá Việt sau một quá trình hội nhập, tiếp biến với các dòng văn hoá ngoại lai, kéo dài hàng chục thế kỷ đầu Công nguyên. Chứng cứ là, ngay trước thời “Bắc thuộc”, vùng Dâu (sau này là địa bàn cơ bản của huyện Luy Lâu thời Hán) đã là một trung tâm văn hoá Việt phát triển khá mạnh mẽ, đa dạng. Đây là nơi sản sinh và lưu giữ lâu đời những tín ngưỡng của cư dân nông nghiệp Việt cổ, biểu hiện qua việc thờ các nữ thần Mây - Mưa - Sấm - Chớp - sau được Phật hoá thành hệ thống Tứ pháp; biểu hiện qua tín ngưỡng phồn thực, mà việc thờ đức Thạch Quang tại đền bà Dâu xưa, chùa Dâu hiện nay, là nét điển hình. Đây cũng là nơi còn lưu giữ, đến ngày nay, trong các làng thôn thuộc xã Đại Đồng Thành, một cách gọi hệ thống thân tộc hết sức cổ sơ, thuần Việt: Gọi bên nội là Ông Đực, Bà Đực; gọi bên ngoại là Ông Cái, Bà Cái. Đây cũng là một nơi sản sinh chuyện tổ tiên mở nước (Kinh Dương Vương, Lạc Long Quân - Âu Cơ) và đến nay vẫn còn nhiều thôn làng thành kính tổ chức phụng thờ các anh hùng văn hoá này cùng “cháu con” của họ...

Trung tâm văn hoá, tín ngưỡng dân gian Việt cổ vùng Dâu trong những thế kỷ đầu Công nguyên, đã hội nhập với Phật giáo từ Ấn Độ truyền sang, đưa tới sự xuất hiện trung tâm Phật giáo Dâu - một trung tâm Phật giáo đầu tiên ở nước ta. Hình ảnh người con gái Việt - Man Nương - sau dịp nhà sư Ấn Độ - Khâu Đà La - “bước qua tâm phúc hư không chuyển dời” (*Cổ Châu Phật bản hạnh*) gắn chặt với sự ra đời hệ thống chùa thờ Tứ Pháp và trung tâm Phật giáo Dâu. Toàn bộ đặc điểm chùa chiền và hệ thống Tứ Pháp, cách bài trí tượng Phật, cùng những sinh hoạt Phật giáo tại đây, đều được bắt nguồn từ thực tế ấy. Đến thế kỷ thứ VI với vai trò là trung tâm của Thiên phái Tì - ni - đa - lưu - chi, trung tâm Phật giáo Dâu đã bước vào buổi phát triển rực rỡ nhất của mình.

Mặt khác, để phục vụ âm mưu đồng hoá nhân dân ta của kẻ xâm lược phương Bắc, ngay từ thời thuộc Hán, các thái thú Tích

Quang, Nhâm Diên, đặc biệt là thái thú Sĩ Nhiếp sau này, đã đẩy mạnh việc mở trường dạy chữ Hán, truyền bá Nho học (dĩ nhiên, cũng không loại trừ âm mưu cát cứ vùng Giao Chỉ/Giao Châu của các viên thái thú này, được ngấm ẩn bên trong các hoạt động truyền bá chữ Hán, Nho học). Vì lẽ ấy, Dâu - Luy Lâu không chỉ là nơi đan xen khá phức tạp văn hoá Việt - Hán, mà còn sớm hình thành một trung tâm Nho học lớn. Những chùa Bình, chùa Định, đền Lũng, ở Luy Lâu, đến nay vẫn được nhân dân giải thích đó là nơi bình văn, định văn, là trường học của các học sinh Nho học thời ấy. Thậm chí, thái thú Sĩ Nhiếp còn được coi là “Nam giao học tổ” (ông tổ của nền học vấn nước Nam)!

Kết quả của quá trình hội nhập, tiếp biến văn hoá Việt - Ấn - Hán đã đưa tới sự xuất hiện một trung tâm văn hoá Luy Lâu vô cùng đặc biệt, với cốt lõi của nó chính là những tinh hoa của văn hoá Việt cổ được phát triển lên một trình độ mới. Cho nên, sau khi tiếp nhận sự du nhập mạnh mẽ của Thiên phái Tì - ni - đa - lưu - chi, sau khi đã chấp thuận cả việc đưa Sĩ Nhiếp cùng con gái ông ta lên vai trò người khai hội chùa Dâu hàng năm, thì trung tâm Phật giáo Dâu đến nay vẫn là một trung tâm Phật giáo dân gian Việt, với vai trò độc tôn Tứ Pháp trên toà thượng điện (Tam bảo) của các chùa thuộc hệ thống này. Chỉ nội một ví dụ ấy đã khẳng định sức sống mãnh liệt của văn hoá Việt ở nơi đây. Tôi cho rằng những kinh nghiệm thực tiễn ở vùng văn hoá Luy Lâu sẽ rất hữu ích cho chúng ta trong quá trình đi tìm lời giải cho những thách đố “hoà nhập mà không hoà tan”, “giữ gìn bản sắc văn hoá dân tộc trong bối cảnh tăng cường mở rộng giao lưu, hợp tác quốc tế”... hôm nay.

Thứ hai, cũng từ trong trường kỳ tiếp biến văn hoá, vùng Luy Lâu xưa, Thuận Thành ngày nay, là nơi đã sản sinh và hiện đang lưu giữ nhiều di sản văn hoá dân tộc hết sức độc đáo. Tiêu biểu trong số các di sản ấy là một hệ thống di tích lịch sử, văn hoá có giá trị nhiều mặt - vì khảo cổ, kiến trúc - nghệ thuật, tôn giáo - tín ngưỡng, đặc biệt là về lịch sử - những di tích này là sự phản ánh dọc dài lịch sử mấy ngàn năm của vùng đất này. Đó là những di tích phản ánh lịch sử, văn hoá Luy Lâu trước và trong thời Bắc thuộc: Thành Luy Lâu (ở xã

Thanh Khương); đền và làng Sĩ Nhiếp (ở xã Gia Đông); hệ thống chùa thờ Tứ Pháp (bao gồm cả chùa Tổ, thuộc xã Hà Mãn, và chùa Xuân Quan, thuộc xã Trí Quả), làng Kinh Dương Vương và đền thờ Kinh Dương Vương, Lạc Long Quân - Âu Cơ (thuộc xã Đại Đồng Thành)... Đó cũng là những di tích phản ánh sự tiếp tục phát triển đa dạng và độc đáo của vùng Luy Lâu trong thời kỳ quốc gia độc lập tự chủ sau này: Chùa Ngọc Khảm với 3 pho tượng đá to đẹp, chùa Bút Tháp, đình Tranh và làng tranh Đông Hồ, nhà thờ dòng họ Nguyễn Gia và danh nhân Nguyễn Gia Thiều... Tất cả những di tích ấy gần như nằm trọn trong một vòng tròn vây quanh vùng Thuận Thành hôm nay. Do vậy, những giá trị đặc biệt của các di tích đã và đang không chỉ hấp dẫn các nhà nghiên cứu lịch sử, văn hoá, mà còn chứa đựng một tiềm năng du lịch văn hoá lớn.

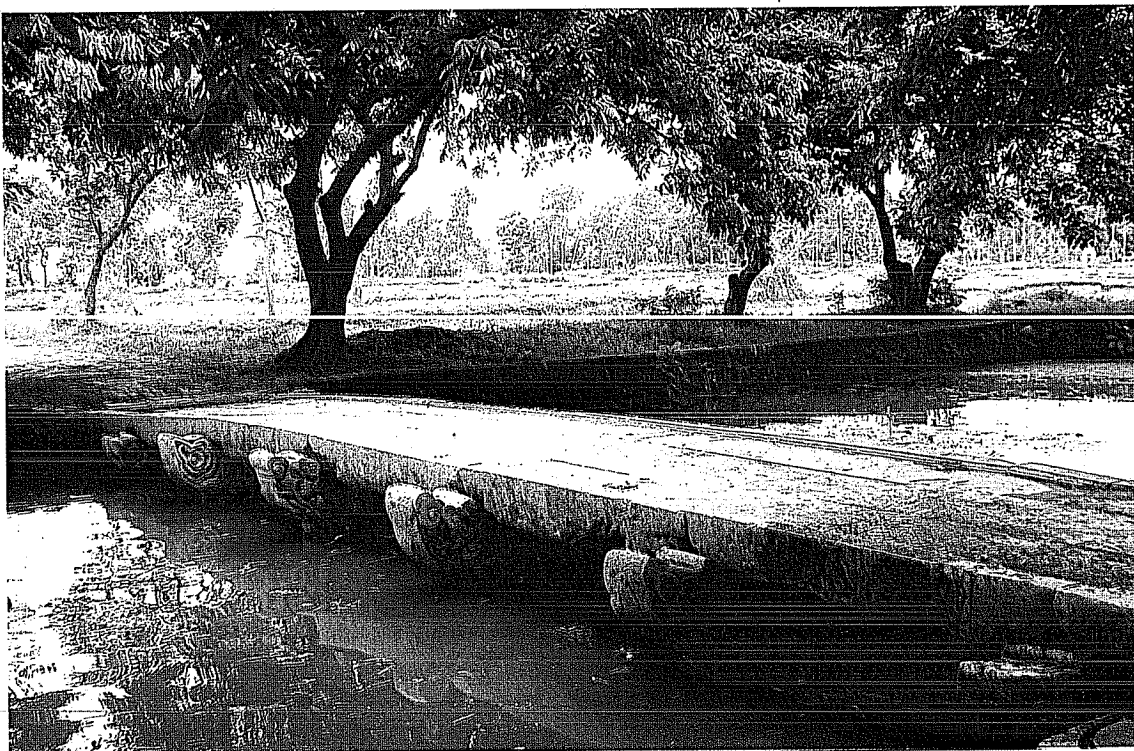
Cuối cùng, chúng tôi muốn trình bày mấy điều lo ngại trước thực trạng nhiều di tích ở vùng Luy Lâu, trong nhiều năm qua, còn ít được quan tâm gìn giữ, tôn tạo, thậm chí bị huỷ hoại và xuống cấp nghiêm trọng.

Đây là việc thành cổ Luy Lâu bị xâm hại nghiêm trọng do việc một số hộ dân chuyển

vào ở trong thành, và ở cả trên tường thành, do việc lấy đất tường thành làm gạch bừa bãi..., nhưng đến nay, các cấp quản lý vẫn chưa lập được bản đồ khoanh vùng bảo vệ di tích này theo quy định của Pháp luật. Sự xâm hại thành Luy Lâu nặng nề đến mức, mới chỉ trong vòng hơn hai mươi năm qua, diện mạo toà thành đã bị thay đổi cơ bản.

Khu di tích đền và làng Sĩ Nhiếp cũng ở trong tình trạng tương tự, tới mức một cán bộ ở Bảo tàng Bắc Ninh, trong chuyến cùng chúng tôi tiến hành khảo sát ở vùng này, đã phải đưa ra nhận định đau lòng, rằng "công trình có giá trị ở di tích này chỉ còn chiếc cổng của khu làng".

Hệ thống chùa thờ Tứ Pháp càng thực đáng quan ngại. Trong số các ngôi chùa thuộc hệ thống này hiện còn, bao gồm chùa Tổ, chùa Dâu, chùa Tướng, chùa Dàn, chùa Xuân Quan, thì chỉ có chùa Dâu là đã và đang được quan tâm tu bổ, còn chùa Tổ và chùa Dàn vẫn chưa được lập hồ sơ đề nghị Nhà nước xếp hạng là di tích lịch sử, văn hoá. Mặt khác, các chùa này từ lâu đều đã xuống cấp nặng nề. Nhưng, điều cần báo động, cũng là điều đau đớn nhất, là tình trạng mất cắp cổ vật ở các di tích này.

Cầu đá trong thành Luy Lâu, TK XVIII - Ảnh: Khánh Duyên

Trong mấy năm gần đây, sau vụ mất 6 pho tượng quý ở chùa Dâu, thì chùa Tổ đã bị kẻ gian đột nhập 3 lần, lấy cắp 7 pho tượng cổ - trong đó có những pho tượng, theo tôi, là "độc nhất vô nhị", tức là tượng ông bà Tu Định, những người, theo *Cổ Châu Phật bản hạnh*, đã sinh thành Phật Mẫu Man Nương.

Đây cũng là việc hệ thống mộ Hán - chứng tích của sự xuất hiện đồng đảo quan lại và quý tộc phương Bắc ở đất này trong những thế kỷ đầu Công nguyên, khi những không được quan tâm bảo tồn, mà còn nhiều lần bị san lấp, đào phá. Ngay một việc chắc là không khó giải quyết, là kiểm kê toàn vùng để biết được tổng số mộ Hán hiện còn ở đây, rồi cấm mốc, cấm xâm

hại, cũng chưa được tiến hành...

Khó có thể thống kê được hết những mất mát các di sản vật thể và phi vật thể của vùng văn hoá Luy Lâu do sự thiếu quan tâm, và do thiếu những điều kiện cần thiết của chúng ta trong nhiều năm qua. Theo tôi, *hình như có sự thiếu tương xứng giữa việc nghiên cứu, giới thiệu các di sản văn hoá ở Luy Lâu với những đầu tư tinh thần, tình cảm và vật chất cho việc*

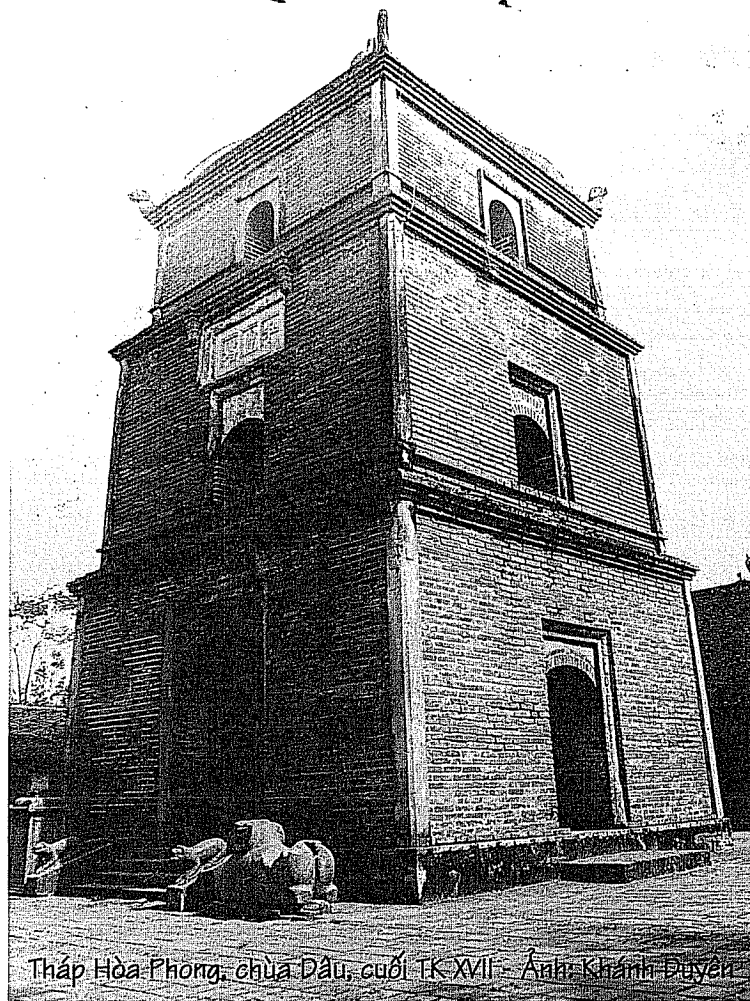
giữ gìn (chưa nói tới tôn tạo và phát huy) những di sản ấy (?).

Trước thực trạng vùng văn hoá Luy Lâu trong thời gian qua, thiết nghĩ chỉ có thể trình bày đôi điều tản mạn như vậy.

N.H.T

Chú thích:

1) Xem thêm: Thanh Hương, Phương Anh, *Hà Bắc ngàn năm văn hiến*, tập I, Ty Văn hoá Hà Bắc xuất bản, 1973, và một số tài liệu viết về Hà Bắc (cũ) - Bắc Ninh.

SUMMARY: LUY LAU CULTURE – REMEMBRANCE AND ERRANT THOUGHTS
(AUTHOR: NGUYEN HUU TOAN)

Luy Lau (now belongs to Thuan Thanh district, Bac Ninh province) had been one of the biggest politic, economic, cultural centers of Vietnam in the period "dominated by Northern invaders". The author puts forward some new point of view on the history, culture of this area, at the same time emphasizes that the preservation of existing cultural heritage in Luy Lau should be taken into account.